

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI OLIY VA ЎRTA MAHSUS TAЪLIM
VAZIRLIGI

NIYOMIY NOMIDAI II TOШKENT DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI

K.ҒУЛОМОВ

АМАЛИЙ САНЪАТ

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан олий
ўқув юртлари 5140700 - «Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси» бакалавриат
таълим йўналиши талабалари учун
ўқув қўлланма сифатида тавсия этилган

Тошкент/
«IQTISOD-MOLIYA»
2007

Тақризчилар: К.Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн
институти профессори **Неъмат АБДУЛЛАЕВ**
Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси
кафедраси доценти **Нозим ТОЛИПОВ**

Ғуломов К.

Амалий санъат. Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма/
К.Ғуломов; Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги. – Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2007. –88 б.

Масъул муҳаррир: Педагогика фанлари номзоди, доцент
Ботир БОЙМЕТОВ

Мазкур ўқув қўлланма ўзбек халқ амалий санъатининг асоси ҳисоблан-
ган «Наккошлик» бўйича педагогика университетларининг «Санъат» фа-
культети бакалавриат йўналишидаги талабаларнинг ушбу санъат соҳасидаги
назарий ва амалий билимларини шакллантиришга қаратилган бўлиб, кела-
жакда талаба-ёшларни авлоддан авлодга ўтиб келаётган миллий кадриятлар,
анъаналар асосида вояга етказишни ва ҳунар ўргатишни ўз олдига мақсад
қилиб қўяди.

© «IQTISOD-MOLIYA», 2007
© К.Ғофуров, 2007

МҲ КАДДИМА

Ҳозирги кунда Республикамызда таълим-тарбияни жаҳон стандартлари талаб даражасида бўлиши алоҳида аҳамият касб этади.

«Халқ бадний хунарманчилик ва амалий санъатининг янада ривожлантиришни давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлар тўғрисида»ги Президентимиз фармони, «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» қабул қилингандан кейин ўрта-махсус, касб-хунар таълимини ислох қилиш долзарб масала бўлиб қолди.

«Таълим-тарбия ва кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислох қилиш, баркамол авлодни вояга етказиш» тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони бир неча муҳим долзарб масалаларни ўз ичига олади. Хусусан,

- таълим-тарбия тизимини тубдан ислох қилиш, уни замон талаби даражасиги кўтариш, миллий кадрлар тайёрлашнинг янги тизимини барпо қилиш, келажак учун баркамол ва салоҳиятли алодни тарбиялаш;

- узлуксиз таълимнинг барча босқичлари учун давлат стандартларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва амалиётга тадбиқ этиш;

- узлуксиз таълим тизимининг миллий моделини амалга ошириш;

Шунинг учун бу соҳада янги ўқув режалар, дастурлар ва ўқув қўлланмалар яратиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Маълумки, ўзбек халқ амалий санъати ўзбек халқи маданиятининг бир бўлаги бўлиб, бадний эстетик билимларнинг шаклланишида катта аҳамиятга эгадир. Ўзбек халқ амалий санъати асосини наққошлик ташкил этади. Қадимги тарихий обидалар Ўрта аср шарқ меъморчилиқ санъатининг гўзал намуналари бўлиб, улар ўзининг улуғворлиги ва нақш намуналарининг бетакрорлиги, нафислиги билан бутун дунёга дони кетган.

Безакли санъатнинг кенг тарқалган шакли бўлмиш наққошлиқ башариятнинг илк даврларидан унга ҳамроҳ бўлиб келган. Унинг энг оддий принциплари-уйғунлик, бир-бирига муносиблик ва усулларнинг қайта

такрорланиши рангларнинг нафислигидир. Кўп асрлар мобайнида унинг бадий анъаналари вужудга келди. Наққошлик анъаналари санъатнинг ана шу турини ўргатиш методлари сифатида ҳам авлоддан авлодга ўтиб келган. Бунда халқ усталаримизнинг хизмати бекиёсдир. Нақшнинг энг яхши намуналари бой ижодий фантазия орқали бирлаштирилган шаклларнинг мақсадга мувофиқлиги ва гўзаллиги билан фаркланади.

Мазкур ўқув қўлланмада замонавий кампьютер технологиясидан фойдаланиб, содда ислимий, хандасий нақш композицияларини тузиш ва уларни ранглаш усуллари хақида ҳам сўз борган. Шунингдек, нақш композицияларини кампьютер график дастури (**Corel Draw Graphics Suite, AutoCAD**) орқали қандай яшаш босқичлари кўрсатиб берилган.

Ўқув қўлланманинг асосий мақсади:

- бакалаврият таълим йўналиши талабалари учун тайёрланган ўқув дастурларидан жой олган мавзуларини ёритиб бериш;
- вазифаларни бажариш методикасини яшлаб чиқиш,
- ўқувчиларни устоз ва шогирд миллий анъаналарини давом эттиришга ўргатиш,
- турли нақш композициялари ва буюмлар эскизини компютерда бажаришга қаратилган.

Қўлланмада мутафаккир-олимлар, халқ усталари, рассом-педагогларнинг фикрларидан фойдаланилган. Шунингдек, машхур халқ усталари ҳамда ўқувчи талабаларнинг ижодий ишларидан намуналар келтирилган.

Маълумки, ёшларни бадий жиҳатдан барқамол, Ватанга ва миллий санъатга садоқат руҳида тарбиялаб вояга етказишда Амалий санъатнинг ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Бу эса ўз навбатида Санъат факултетларида олиб ўқитилаётган махсус фанларнинг чуқур ва асосли бўлишини таъкидлаётган эътибор, олим ва рассомлар, халқ усталари зиммасига юксак вазифаларни белгилайди.

«Амалий санъат» предмети «Санъат» факултетларида олиб борилаётган эстетик циклдаги ўқитиладиган барча махсус фанларнинг асоси ҳисобланади ва улар ўртасида бевосита боғлиқликни таъминлайди. Талаба чуқур билим ва

малакаларга эга бўлиш учун амалий санъатнинг келиб чиқиши, тарихи, турлари ва ривожланиш босқичлари ҳақида етарли маълумотларга эга бўлмоғи лозим. У шунингдек, композиция асослари, қаламтасвир, рангтасвир, хайкалтарошлик, тасвирий санъат, бадиий безак санъати ва дизайн асослари каби бошқа мутахассислик фанларни назарий ҳам амалий жиҳатдан юқори даражада ўзлаштира олиши керак.

Мазкур ўқув қўлланма кўп йиллик тажриба синов машғулотларида амалга оширилган тажриба ва хулосалар асосида яратилган бўлиб, унда «Наққошлик»нинг мақсад ва вазифалари, тасвирлаш методлари тарихидан киска лавҳалар, амалий санъатда мавжуд асосий қонун-қоидалар, амалий санъат турлари ва унда ишлатиладиган ашёлар тавсифи ўрин олган. Ушбу ўқув қўлланмадан Амалий санъат бўйича шуғулланувчи барча мутахассислар, бакалаврият таълим йўналиши талабалари фойдаланишлари мумкин.

I-БОБ. АМАЛИЙ БЕЗАК САНЪАТИ

Ўзбек халқ амалий санъати тарихи, Амалий санъат турларининг аҳамияти. Наққошлик санъати ва унинг тарихи. Наққошлик санъати мактаблари ва уларнинг намоёндалари. Наққошлик санъатининг ривожланиши.

*Илмдан бир шугъла дилга тушган он,
Шундан билурсанким илм бепаён.
Фирдавсий*

Ўзбек халқининг кўп асрлик тарихида халқ амалий безак санъати маданий меросимизнинг асосий қисмини ташкил этади. Ўзбек диёрида вужудга келиб, гуллаб яшнаган амалий санъат турлари бемисил ва бетакрорлиги билан дунёга машхур. Бу тараккиёт босқичи ҳақида фикр юритар эканмиз, ўзбек амалий безак санъатининг келиб чиқиши инсониятнинг илк даври, яъни ибтидоий жамоа даврига бориб тақалишининг гувоҳи бўламиз.

Ўлкамиз заминидagi археологик қазилар натижасида топилган ёдгорликларнинг гувоҳлик беришича, инсоннинг жисмга бадий ишлов бериш усули билан буюм яратиш фаолияти тош асридаёқ бошланиб, асрлар оша ҳозиргача давом этиб келмоқда.

1-расм

Бизгача ибтидоий жамоа тузумида ашёвий далиллар -мехнат ва ов қуроллари, уй-ан-жом ва безак буюмлари, одамлар яшаган ман-зил қолдиқлари етиб келган. Тупроқ остида қолиб кетган тарихий ёдгорликлар одам ва ҳайвонлар жасадининг қолдиқлари. Қор ва ертўла деворларига чизилган сурат

ва бўртма тасвирлар ибтидоий жамоа даври тарихини ўрганишнинг муҳим манбаи ҳисобланади. *1- расм.*

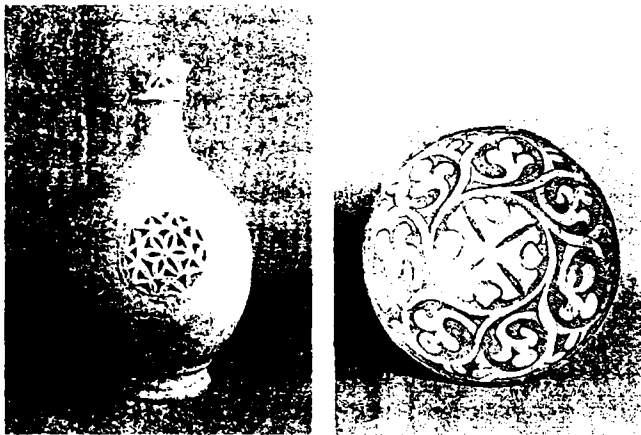
Палеолит даврида амалий-декоратив санъат намуналари ҳам кенг тарқала бошлади. Буюмларни нақш билан безашга, турли тақинчоқларга, туморларга эҳтиёж пайдо бўлганлиги археологлар томонидан топилган ашёвий буюмларда намоён бўлмоқда. Одамларнинг ўтроқ ҳолга ўтишлари, табиат конун-қоидаларини кузатиш симметрия, ритм, шакл туйғуларини ўсишига сабаб бўлди. Бир хил элементларнинг текис қайтарилиши ёки оралаб келиши асосида вужудга келадиган ўзига хос наққошлик санъатини майдонга келтирди. Наққошлик янги тош (неолит) асрида кенг ёйилди, декоратив-амалий санъатнинг тараккий этишга таъсир кўрсатди ва ёрдам берди. Кулолчилик ва бошқа буюмларни нақш билан безаш кенг тус олди. Параллел, спиралсимон ва тўлқинсимон чизиклар, айланалар шу даврдаги кўпгина нақшларнинг асосини ташкил этади. Геометрик нақшлар аста-секин схематик одам, ҳайвонлар ва ўсимликлар дунёсидан олинган шакллар билан бойитилиб, мазмунан кенгайиб борди. Унинг элементлари коинот кучларининг рамзий белгиларини акс эттира борди. Масалан, розетка-қуёш рамзи, тўлқинсимон чизик- ҳаракат, сув рамзи ва ҳоказо.

Наққошлик санъати эндиликда декоратив функцияни бажарибгина қолмай, балки шу билан бирга, кишиларнинг ғоявий ва фалсафий тушунчаларни ҳам ифодалай бошлади.

Бронза асрида Ўрта Осиёда кулолчилик янада ривожланди. *2- расм.*

Кулолчилик дастгоҳларининг юзага келиши эса, яратилган буюмларнинг янада нафис ва гўзал бўлишини таъминлади. Чустдан топилган кизил фонга қора бўёқлар билан расм ва нақшлар ишлаган сопол буюмлар диққатга сазовордир. *(2-расм)*

Темир асрида ҳам декоартив-амалий санъат етакчи ўринни эгаллайди. Безаш ишларида геометрик нақшлардан ташқари, сюжетли композициялардан фойдаланиш алоҳида ривожланган.

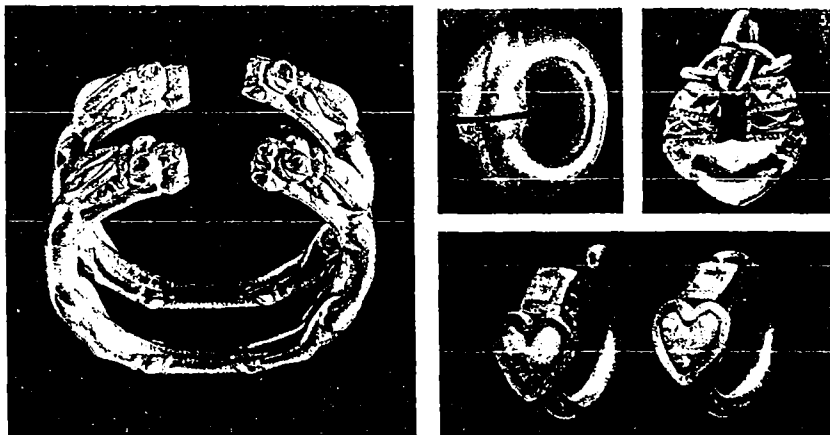
2-расм

Ўрта Осиёнинг қадимги даври санъати ва маданиятини ўрганишда ер остидан, қабрлардан топилган турли декоратив амалий санъат намуналари, жанг, ов ва меҳнат қуроллари ҳам муҳим роль ўйнайди. Сопол буюмлар, бронза, олтин, қумушдан ишланган, кишилар эҳтиёжи учун ишлатиладиган буюмлар юзаси нақшлар билан безатилган. бўртма тасвир ва ҳайкаллар билан пардозланган. Айрим буюмлар юзасига эса ҳаётий воқеалар акси туширилган. Ана шу далилий материаллар ўтмиш санъати ва маданияти, кишиларнинг эстетик, бадиий қарашларини билишга хизмат қилади.

Ўзбекистон ҳудудида археологик қазилмалардан Хоразм, Сўғд, Бактрия ва бошқа вилоятларда наққошлик санъатининг ривожланганлиги маълум. Сурхондарё вилоятидаги Фаёзтепа (I-II аср), Далварзинтепа (I-аср) будда ибодатхоналари қазилмаларидан топилган расм, нақш колдиклари бунинг яққол далилидир.

Эраминдан аввалги IV-VI асрларда Ўрта Осиёдаги бадиий ҳаёт ва маданиятни тушунишда Амударёнинг юқори оқими томонидан топилган "Амударё бойлиги" (Окс бойлиги) муҳим ўринни эгаллайди. Ҳозирги кунда Лондондаги Британия музейида сақланаётган бу ёдгорликлар ичида олтиндан

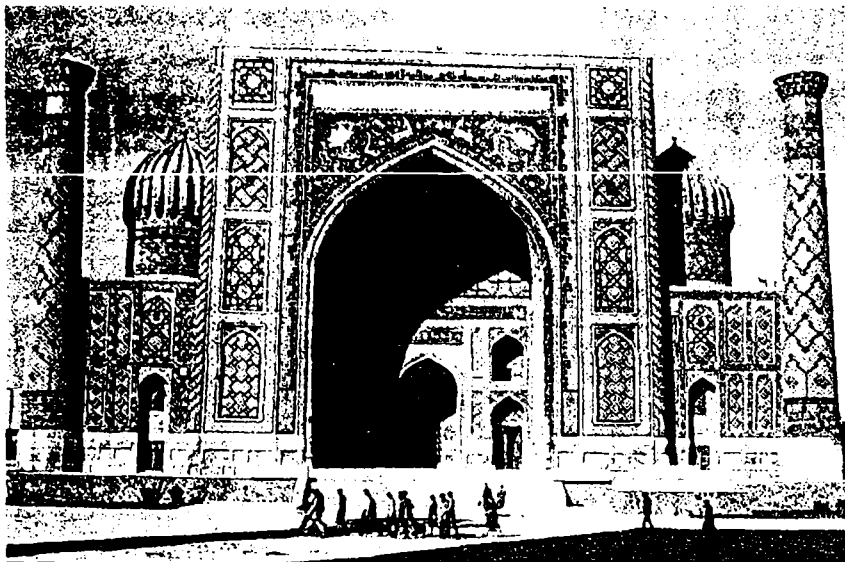
ясалган хайкаллар, турли кўза, билагозук, узук, муҳр, тангалар, олтинлар
ясалган арава ва қуроллар диққатга сазовордир.(3-расм)

3-расм

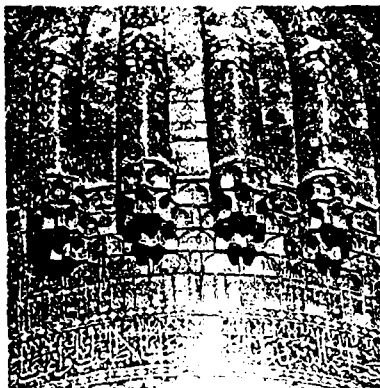
Буюк саркарда Искандар Зулкарнай (Александр Македонский) эрамиздан
аввалги IV асрларда Ахмонийлар давлатининг тор-мор этиб, Ўрта Осиё
ерларининг кўнгина қисмини ўзига қаратиб олди. Фақат Хоразм, Фарғон ва
Сирдарё бўйидаги қўчманчи қабила қисмига ўз мустақиллигини сақлаб қолди.

Амалий санъатга бу қалар чуқур фалсафий ёндошиш натижасида
шартлилик, стилизация - раъсийликка асосланган бадний безак асарлари
яратиш кучайган. Ушбу тарихий омил ўзбек миллий безак санъатининг
гурқираб ривожланишига тўртки бўлган ва ҳозирда жаҳонга машҳур
меъморчилик ёдгорликларимиз улардаги ганҷкорлик, қошинқорлик,
наққошлик, хаттотлик, тоштарошлик ва бошқа турдаги санъатларнинг ажойиб
даражада уйғунлигидан ва мужассамлигидан далолатдир. Халқ амалий безак
санъати кишиларнинг маънавий оламини бойитади, бадний дидини
шакллантиради, руҳиятини тарбиялайди. Шунинг учун ҳам ўзбек халқ амалий
санъати кишиларни бадний-ахлоқий, умуминсоний тарбиялаб, уларнинг илмий
дунёқаранларини шакллантиришда, ҳамда маданий даражасини оширишда энг
зарур манбалардан бири ҳисобланади.

Якин ўтмишда ўзбек амалий безак санъатининг энг ривожланган наққошлик, ганчкорлик, тош ва суяк ўймакорлиги, кандакорлик, пичокчилик, бўйрачилик, заргарлик, каштачилик, зардўзлик, гиламдўзлик, кигизчилик, саватчилик каби турларининг ўзига хос бажариш технологиялари, хақиқий миллий номлари, уларга хос атамалар, бу санъатларга хос мактаблар, услублар

ҳамда шу соҳаларда ном қозонган усталарнинг хизматлари бутун жаҳонга донғи кетган.

Ўрта Осиё наққошлик санъати қадимдан дунёга машҳур. Ўтмишда ота-боболаримиз қурган мухташам бинолар ҳозирги қунгача мафтункор жиҳвасини йўқотмаган. Юсак дид билан ишланган нақшлар ҳозиргача бизни хайратга солиб келмоқда (4-расм)